

LARISA STOIAN

**Afecte traumatice
în literatura migrației românești
postcomuniste**

Colecția Metacritic este coordonată de Mihaela Ursa și include volume semnate de autori români și străini care analizează sistemic fenomenul literar, într-o manieră auto-reflexivă, metacritică. În centrul examinărilor se află interacțiunea gândirii literare cu alte practici de cunoaștere, creație și construcție umanistă.

CASA CĂRȚII DE ȘTIINȚĂ
Cluj-Napoca, 2026

3.2. Lilia Bicec-Zanardelli: <i>Testamentul necitit...</i> al unei traume perpetue	102
3.3. Ficționalizări ale abandonului matern	109
4. Emigrația postcomunistă în proza scurtă feminină	127
4.1. <i>Păpușa din noroi</i> și alte obiecte efemere. Despre <i>orfani bianchi</i>	127
4.2. <i>Căpșunarii</i> – o clasă proletară a imigranților români din Germania	138
5. Autoficțiunile migrației masculine – redări ale visului american	149
5.1. Perspective transnaționale în proza lui Radu Pavel Gheo: Banat vs America	149
5.2. Emigrația academică în spațiul american. Cazul lui Bogdan Suceavă	165
5.3. Spațiul american: proiecție utopică și realitate distopică în proza lui Cătălin Dorian Florescu	177
6. Ipostaze literare ale clasei proletare emigrante – miraje occidentale	191
6.1. Mirel Bănică și un „fals” jurnal migraționist	191
6.2. Experiența de <i>căpșunar</i> și visul spaniol	206
6.3. Visul neozeelandez în proza autoficțională română	217
6.4. Imigrația românească: mirajul ficțional al Marii Britanii	227

7. Afecte traumatice ale emigrației feminine înainte de 1990	241
7.1. Aglaja Veteranyi – autoficțiunea unei existențe nomadice	241
7.2. Identitate în ruptură. Afectele culinare	265
8. O perspectivă integrativă. În loc de concluzii	277
Bibliografie	293

1. Contextualizări - realități sociale și reprezentări literare

1.1. Migrația economică postcomunistă. O realitate socială

Postcomunismului românesc îi sunt aduse, de către anumiți teoreticieni, critici similare cu cele ale sistemului globalist postcolonial. Asocierea dintre postcomunism și postcolonialism a fost amplu dezbătută în ultimele decenii. Deși unii teoreticieni nu recunosc imperialismul sovietic drept o putere colonială, considerând, așadar, că țările din estul Europei – precum România – nu pot fi considerate postcoloniale, influențele imperialiste ale URSS în sfera românească nu pot fi neglijate¹. Bogdan Ștefănescu, de pildă, dezbate interogația aferentă unei echivalențe

¹ „One can easily suspect bad faith in the failure to recognize the USSR as a colonial empire. Despite the rather numerous books that document Soviet colonial imperialism, scholarly overviews of colonialism as a general subject blatantly disregard Soviet colonization and imperialism”, Bogdan Ștefănescu, „Reluctant Siblings: Methodological Musings on the Complicated Relationship between Postcolonialism and Postcommunism”, în *Word and Text – A Journal of Literary Studies and Linguistics*, nr. 1, 2012, p. 14. În afara altor mențiuni, traducerea, respectiv interpretarea citatelor din limba engleză îmi aparține.

între postcomunism și postcolonialism – sunt unul și același lucru? – sau doar a unei similarități, între cele două concepte fiind identificate anumite asemănări la nivel epistemologic². Un răspuns clar al acestor interogații este aproape imposibil de formulat, de aceea Ștefănescu propune termenul metaforic de „concept anamorfic” (*anamorphic concept*)³, pentru a evidenția diferențele între viziunile metodologice care ar putea apărea în discuția legată de caracterul (post)colonial al (post)comunismului românesc, în funcție de perspectiva din care sunt analizate. La rândul ei, Cristina Șandru remarcă faptul că desovietizarea post-1989 a impus „necesitatea de a reformula modelele neomarxiste de critică postcolonială pentru a explica un set de realități postcomuniste, precum și renașterea neoliberalismului în fosta Lume a Doua”⁴.

Privind din unghiul marginaliza(n)t, periferic al (e-/i-)migranților român, anumite caracteristici postcoloniale ale postcomunismului se pot identifica, în special „prin expunerea modului în care discursul hegemonic și instituțiile culturale ale puterii colonizează grupurile subordonate”⁵. Consumerismul accelerat, marketizarea excesivă, alături de fenomenul postcolonial al emigrației economice, în care valuri masive de muncitori (ne)calificați

pleacă înspre metropolele (hiper)dezvoltate, toate aceste fenomene reprezintă factori de influență care plasează Estul european postcomunist în poziția unei noi Lumi a Treia subordonate Occidentului capitalist:

„[...] procesul de tranziție din Europa Centrală și de Est de după Războiul Rece a adus cu sine un cocktail de marketizare accelerată, comodificare și integrare în circuitul global al capitalului. Acest lucru, coroborat cu o ofertă mare de forță de muncă ieftină și cu fenomenul postcolonial al migrației economice către metropolele bogate (de la exodul creierelor la sifonarea forței de muncă calificate), a transformat regiunea în Lumea a Treia apropiată de Occidentul capitalist”⁶.

Există, astfel, efecte ale colonizării capitaliste a Occidentului care nu pot fi neglijate în cazul țărilor est-europene postcomuniste. Revendicările vizează, în acest caz, nu doar chestionarea ideologiilor și a modurilor de analiză postcoloniale în spațiile postcomuniste, ci și modalitățile prin care acestea se manifestă și pot fi analizate⁷.

Privind anii postcomunismului românesc din perspectiva (mai) focalizată a realității demografice a emigrației economice, acest fenomen se manifestă pregnant la nivelul societății românești odată cu primii ani de după 1989, fiind, inclusiv în prezent, un aspect îngrijorător al dinamicii sociale autohtone. România

² *Ibid.*, p. 19.

³ *Ibid.*, pp. 23-24.

⁴ „The post-1989 break up of the former Soviet Union and its outlying satellite system has been posing a variety of challenges—ideological as well as economic—ever since. In particular, as far as our discipline is concerned, these events have stressed the need to reformulate neo-Marxist models of postcolonial critique to account for a post-communist set of realities and the resurgence of neo-liberalism in the former Second World”, Cristina Șandru, „Postcolonial Postcommunism?”, în Anna Bernard, Ziad Elmarsafy, Stuart Murray (coord.), *What Postcolonial Theory Doesn't Say*, Routledge, New York & London, p. 156.

⁵ Ioana Galleron, Bogdan Ștefănescu, „Postcommunism: An Other Postcolonialism?”, în *Word and Text – A Journal of Literary Studies and Linguistics*, vol. II, nr. 1, 2012, p. 11.

⁶ „[...] the process of transition in post-Cold War East-Central Europe has brought with it a cocktail of accelerated marketization, commodification and integration in the global circuit of capital. This, coupled with a large supply of cheap labor and the very postcolonial phenomenon of economic migration to the affluent metropolis (from brain drain to the siphoning off of skilled labor), has turned the region into the capitalist West's proximate Third World”, Cristina Șandru, „Postcolonial Postcommunism?”, în Anna Bernard, Ziad Elmarsafy, Stuart Murray (coord.), *op. cit.*, p. 160.

⁷ *Ibid.*

este recunoscută, în studiile dedicate subiectului, drept o țară-sursă în contextul migrației transnaționale, care (încă) ocupă, din păcate, o poziție periferică în ceea ce privește mișcările migraționiste, căci este un spațiu din care țările bogate importă cu ușurință forță de muncă ieftină⁸. Dezvoltarea industriilor vestice atrage muncitori din estul Europei, accentuând poziția periferică a emigranților români care ajung mână de lucru necalificată, în scopul unor venituri mai însemnate⁹. Nu doar emigrația forței de muncă necalificate se amplifică în perioada tranziției, ci și cea a muncitorilor calificați, cu studii superioare în diferite domenii, îndeosebi după aderarea României la Uniunea Europeană (2007)¹⁰, în intervalul 2010-2011 cifrele „exodului creierelor” (*brain drain*) ajungând la ordinul sutelor de mii (492000 de persoane), potrivit OECD (2017)¹¹. Pe fondul unui context

⁸ Adrian Favell, „The New Face of East–West Migration in Europe”, în *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34, nr. 5, 2008, pp. 701-716; Daniela Andrén, Monica Roman, „Should I Stay or Should I Go? Romanian Migrants during Transition and Enlargements”, în *The Institute for the Study of Labor*, Discussion Paper No. 8690, 2014, pp. 1-36.

⁹ Mai mult decât atât, acest context poate fi asociat, la nivel global, cu transferul masiv al forței de muncă din țările latino-americane înspre SUA: „[...] the 2000s’ flee of Easterners to the West to fulfill low-end jobs (with domestic work a key sector), even in conditions that remained largely informal, has come to resemble the Mexico-to-US post-industrial transfer of work”, Adriana Stan, „Motherlands in Europe. Economic Subalternity and Fantasies of Family in Contemporary Romanian Literature of Migration”, în *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 2024, p. 3.

¹⁰ Raluca Iacob (Băra), „Brain Drain Phenomenon in Romania: What Comes in Line after Corruption? A Quantitative Analysis of the Determinant Causes of Romanian Skilled Migration”, în *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, vol. 20, nr. 2 (44), 2018, pp. 53-78.

¹¹ OECD, *G20 Global Displacement and Migration Trends Report*, 2017, p. 10, <https://search.oecd.org/fr/migrations/mig/latestdocuments/8/> [accesat: 22.07.2024].

politic nesigur, al neîncrederii generalizate, precum și al sistemului economic foarte slab dezvoltat în raport cu nevoile impuse de capitalismul incipient aflat în plină dezvoltare, emigrația economică reprezintă, la nivelul societății românești postcomuniste, o șansă înspre bunăstarea și prosperitatea mult râvnite în timpul comunismului. Desigur, o analiză a cifrelor din prezent arată amplificarea – și, totodată, prelungirea – semnificativă a fenomenului demografic și social al emigrației postcomuniste, evidențiind o realitate (cel puțin) îngrijorătoare a societății românești.

Potrivit datelor oferite de Institutul Național de Statistică, în urma recensământului populației din anul 2021 (RLP2021), populația rezidentă a României era de 19053815 persoane, cu 1,1 milioane de locuitori mai puțin decât la recensământul precedent (RLP2011), prezentând o tendință de îmbătrânire accentuată¹². În septembrie 2023, Recensământul Populației și Locuințelor definitivează un raport potrivit căruia persoanele temporar absente plecate în țară sau în străinătate este de 557999¹³. În ceea ce privește numărul emigranților români, acesta este de 2735734, în anul 2021 – după țara de naștere –, față de 2344183, în 2012, conform datelor oferite de aceeași instituție națională în aprilie 2023¹⁴. Același document prevede cifre mai ample ale emigrației transnaționale, din punctul de vedere al analizei numărului de

¹² Datele sunt preluate din comunicatele oficiale ale INS: ***, „Comunicat de presă. Recensământul Populației și Locuințelor, runda 2021”, https://insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/rpl2021_date_provizorii_profil_teritorial_ian_2023.pdf [accesat: 20.01.2024].

¹³ ***, „Persoane temporar absente plecate în țară sau în străinătate”, punctul 4.6, <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive-mobilitatea-populatiei-rezidente/> [accesat: 20.01.2024].

¹⁴ ***, *Fenomenul migrației. Broșură realizată de Institutul Național de Statistică*, INS, aprilie 2023, <https://insse.ro/cms/files/newsletter/2023/fenomenul-migratiei.pdf> [accesat: 20.01.2024].

emigranți români, selectați după cetățenie: 3412335, în 2022, față de 2470596, în 2012. Astfel, poate fi constatat, cu ușurință, faptul că numărul plecărilor din țară, în scopul muncii temporare ori permanente în străinătate se află într-o creștere accentuată, în timp ce la fel de îngrijorătoare este scăderea constantă a populației rezidente.

La baza acestor fenomene sociologice, care devin la nivel individual niște mutații identitare însemnate, se află nu doar criza economică extinsă specifică anilor dominației socialiste, provocată în genere de lipsa de resurse primare și materiale, ci și de lipsa de credibilitate formată de-a lungul timpului la adresa regimurilor politice¹⁵. Izolarea impusă de fostul regim comunist, „sărăcia tranziției și reticența occidentală în a spori permisivitatea imigrării (indiferent cum a fost motivată)”¹⁶ au acționat drept factori stimulatori, favorizanți ai migrației internaționale (a se înțelege „externe”) românești. Ca rezultat al studiilor sociologice din ultimele două decenii – bazate în speță pe cifrele de raportare ale recensământului populației și al locuințelor din 2002 –, poate fi constatată amploarea pe care a căpătat-o circulația migratorie românească la nivel inter- și transnațional, întrucât „o treime din gospodăriile populației au în componență cel puțin câte o persoană care a fost sau este plecată în străinătate, după 1989”¹⁷.

¹⁵ István Horváth, „Aspecte ale culturii migrației în România”, în Remus Gabriel Anghel, István Horváth (coord.), *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*, Iași, Polirom, 2009, p. 156.

¹⁶ Dumitru Sandu, „Migrația circulatorie ca strategie de viață”, în *Sociologie românească*, nr. 2, 2000, <https://revistasociologieromaneasca.ro/st/article/view/1241> [accesat: 22.06.23].

¹⁷ Idem, „Explorarea Europei prin migrații pentru muncă: 1990-2006”, în *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006*, București, Fundația pentru o Societate Deschisă, 2006, p. 17.

Cu toate că teoriile actuale ale migrației nu sintetizează, deocamdată, un „canon” conceptual foarte clar delimitat, „ci mai degrabă un cadru de referință care inițiază un set de teorii și concepte”¹⁸, se poate observa o evoluție a termenilor teoretici și conceptuali asociați fenomenelor migraționiste în funcție de modificările din plan social, economic și politic. Astfel, dacă în anii dinaintea căderii regimului comunist sociologii propuneau *migrația involuntară, forțată* ori *migrația politică*¹⁹ drept concepte-cheie, care să definească, în ansamblu, cumulul de factori care determinau plecarea din țară, începând cu anii '90, societatea românească cunoaște o intensificare a cazurilor de emigrare *voluntară*, din rațiuni economice. În acest sens, teoriile dedicate subiectului operează – termen valabil din punctul de vedere al fenomenului social inclusiv în prezent – cu denumirea de *migrație economică*²⁰, fiind vorba, în majoritatea cazurilor, de o *migrație voluntară*, dar care, totuși, presupune anumite necesități ale cetățenilor cauzate de carențele economice din țară, ceea ce face, de cele mai multe ori, ca plecarea la muncă în străinătate să fie singura opțiune viabilă. Plecarea „voluntară” este asociată, ironic, idealului neoliberal de libertate individuală și de putere decizională, care

¹⁸ Remus Gabriel Anghel, István Horváth, „Introducere”, în Remus Gabriel Anghel, István Horváth (coord.), *op. cit.*, 39.

¹⁹ „prin *migrație politică* se înțelege un proces de mobilitate în care actorii se angajează în migrație în contextul unor circumstanțe defavorabile create de autoritățile politico-administrative (nerespectarea unor drepturi fundamentale, tratamentul defavorabil aplicat unor categorii minoritare, alte practici similare)”, *Ibid.*, p. 22.

²⁰ „*Migrația economică* este considerată un proces de mobilitate care are rațiuni predominant materiale și se desfășoară potrivit logicii maximizării unor beneficii: actorii interesați se deplasează între piețele naționale ale forței de muncă, urmând să identifice și să se integreze în acele locații sau țări în care după același volum de efort compensațiile sunt considerabil mai mari”, *Ibid.*